

KİTAPİYAT

Orhan Burian, *The Report of Lello, third English Ambassador to the Sublime Porte, (Babâli nezdinde üçüncü İngiliz elçisi Lello'nun muhtırası)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları, No. 83, İngiliz dili ve edebiyatı Enstitüsü: 3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1952, sahife: IX+80.

Türkiye Tarihinin kaynakları arasında yabancılar tarafından yazılmış seyahatname, sefir raporu ve muhtıra kabilinden eserlere ötedenberi ehemmiyet verildiği malumdur. Filvaki bizim müverrihlerce muhtasar veya meskût geçilen bir çok meselelerin ancak bu gibi müellefat sayesinde biraz daha aydınlandığını göz önünde tutanlar, Türk hakimiyeti altındaki topraklara, muhtelif vesilelerle gelenlerin seyahatnamelerini ve bilhassa elçilerin - burada en evvel Venedik balyoslarını zikir etmeliyiz - hükümetlerine gönderdikleri raporları birinci derece menba'lar arasında gösterirler. Bu cins eserler, âdet ve ananelerimize, yaşayış tarzımıza bigâne kimseler tarafından yazıldığı için bâzı hatalı görüşleri, yanlış tefsirleri muhtevi olabileceğinden, onları kayıdsız şartsız kabûl etmemek, dâima yerli kaynaklarla karşılaştırıp hakikate uymayan cihetlerini belirtmek usûl ittihaz edilmiştir.

Tarihimize âid ecnebi menba'ların, muayyen bir sıra tâkib etmeden, bu

işle meşgul olanın şahsî kanaatine, hatta zevk ve temayülüne göre de olsa, dilimize çevrilmeye ve aslından faydalanmak imkânına malik bulunmayanların istifadelerine sunulmağa başlandığı ötedenberi memnuniyetle telâkki ediliyor. Bunlar arasında misâl olarak, dilimize çevriliş sırasıyle, İngiltere'nin XVIII. asırdaki İstanbul elçilerinden Lord Moatague'nun zevcesi Lady Montague'nün mektublarını, XVI. asırda Alman imparatorunun Kanunî Sultan Süleyman nezdinde elçisi Baron de Busbecq'in seyahatname diyebileceğimiz eserini, XVII. asırda İstanbul'a Fransız sefiri Marquis de Nointel'in malîyetinde gelen müsteşrik Antoine Galland'ın ruznamesini zikir edebiliriz.

Tarihçiler kadar diğer münevverlerin de lezzetle okuduklarını bildiğimiz ve çoğalmasını temenni ettiğimiz bu nevi'den te'liflere son zamanda bir yenisinin katıldığını görmekte sevinirken, çok geçmeden bu sevinci bir acı haber bulandırdı. Ankara Üniversitesi profesörlerinden Orhan Burian, İngiltere'nin İstanbul sefirlerinden Henry Lello tarafından yazılmış olan muhtırayı, geçen sene, İngilizce metni - galiba böyle bir teşebbüs bizde birinci defadır - Türkçe tercümesiyle birlikte yayınladıktan sonra ebediyete intikal etti. Muhtıra hakkında kaleme almak istediğim makalenin şimdiye kadar geçikmesi, varlığından ancak neşriyatı

vasıtasıyla haberdar olduğum genç profesörün, uzak yakın bütün tanıyanlarını aynı derecede acıdıran pek vakıtsız ölümünün tevliid ettiği derin hüznü bir kere de bu vesile ile ifade etmeğlim içinmiş.

Orhan Burian'ın, herkesce istifade edilebilecek şekilde hazırladığı eserin aslı, yâni *Lello muhtırası*, iki ayrı yazma halinde, British Museum kütüphanesinde ve şimdiye kadar inışar etmiş değildir. Profesör Burian, bu iki yazmanın en eskisi olduğunu tahmin ettiği nüshasını esas tutarak ve onu diğer nüsha ile mukayese ederek bir tenkidli metin hazırlamış, aynı zamanda buna muhtıranın, biz-zat yaptığı türkçe tercümesini de ilâ-ve suretiyle İngilizce bilmeyen Türk okuyucularının faydalanmasını te'min eylemiş, fakat bu kadarla da kalmayıp, muhtıranın muhtevasını daha kolay anlaşılır bir hale getirmek, yanlış ve eksik taraflarını tashih ve ikmâl etmek üzere, Âlî, Hasan-Beyzade, Selânikî, Peçevi, Kâtib Çelebi, Naîmâ gibi Türk müverrihlerinden, hattâ Hammer ve Zambaur gibi Osmanlı Tarihi için me'haz veya el kitabı saydığımız müelliflerden çıkardığı notları haşiyе halinde tercümenin altına derc etmiş ve böylelikle, hazırladığı eserin kıymetini bir kat daha arttırmak istemiştir.

Eserde İngilizce ve Türkçe metinden ilk sözle girişten başka biri *Selânikî Tarihi'nin* sipahi isyanına âid fıkrası, diğeri sadrazâm Derviş Paşa tarafından İngiltere kralına yazılmış 13 Cumadelulâ 1015 tarihli mektub (İtalyanca metin ve Dr. Suad Sinanoğlu'nun Türkçeye tercümesi) olmak üzere iki ek ile İngilizce yazmaların birer sahifesini gösteren iki faksimile ilâve etmiş bulunduğunu söylemeliyiz. Çok mükemmel sayılan bir kitab

için bile mukadder noksan tarafı burada da aramak şart ise, bu itinalı neşirde indeks eksikliği kendini hissettiriyor, demek mümkündür.

İngiltere'nin Babıâli nezdindeki üçüncü elçisi olan Henry Lello, evvela selefi Edward Barton'un kâtibliği vazifesiyle İstanbul'da bulunmuş ve 1597 senesinde Barton vefat edince, devletini temsile başlayarak 1597'de elçiliğe tâyin edilip on sene bu hizmette kalmış bir zattır. Lello, sefaret-i esnasında elde ettiği malûmatın bir kısmını muhtevi olmak ve uzun bir ikamet devresinin pek muhtasar bir semeresi bulunmak üzere bir küçük rapor hazırlamıştır.

Orhan Burian'ın, Giriş kısmında tebarüz ettirdiği gibi bu muhtıra, Lello'nun İstanbul'da elçi bulunduğu on yılı bir tarihçesi değildir; o zaman içinde geçen sadrazâm ve kaymakamlar'dan bahseden bir risaledir. Osmanlı devletinin Avusturya ile harb halinde bulunduğu bir devreye ve daha ziyade o devrenin en mühim şahsiyetlerine dâir malûmat veren muhtırada, bu uzun seferden başka, Anadolu'nun Celâli hareketlerine, paytaht isyanlarına yer ayrılmış bulunmakta, bilhassa Valde Safiye Sultan'ın Mehmed III. zamanında devlet idaresi üzerindeki nüfuzu belirtilmektedir.

Pek birinci derecede bir vesika ve bir malûmat hazinesi olmamakla beraber, XVI. asrın sonları ve müteâkib asrın ilk seneleri için hiç değilse bir elçinin görüşünü ve gözden kaçmış bazı teferruâtı bildirmek bakımından ehemmiyeti derkâr olan muhtırada bahis mevzuu zatlar, *Boşnak İbrahim Paşa, Hadım Hasan Paşa, Saturcu Mehmed Paşa, Halil Paşa, Hafız Ahmed Paşa, Yemişçi Hasan Paşa, Saatçı Hasan Paşa, Güzelce Mahmud Paşa,*

Kasım Paşa, Yavuz Ali Paşa, Lala Mehmed Paşa, Sofu Hasan Paşa, Hızır Paşa, Derviş Paşa, Nakkaş Hasan Paşa, ve Kuyucu Murad Paşa'dan ibarettir ki, mezkûr şahsiyetler üzerinde araştırma yapılırken Lello muhtırasından az-çok istifade edileceğinden şüphe etmiyoruz. Meselâ Ahmed I. devri sadrazâmlarından Derviş Paşa'nun padişah huzurunda öldürülmesi hadisesine dâir Lello'nun verdiği tafsilât, şimdiye kadar görebildiğimiz eserlerde bulunmadığından, ilerde bu zatı tedkik edenler herhalde muhtırayı me'haz olarak kullanacaklardır.

Lello'nun muhtırası'nda ismi geçen paşalar ve diğer simalar hakkında naşirin notlarına gelince, peşinen söylemeliyiz ki, bu suretle hareket etmek, yâni bizim kaynaklara baş vurup bir mukayese zemini hazırlamak çok doğru bir usûldür ve meslek itibariyle tarihci olmadığı halde neşrettiği metni kıymetlendirmek ve okuyucuları âzami faydalandırmak yolunu bilen Orhan Burian'ı takdir ile anmak gerektir. Ancak, iyi niyetle söylendiği için merhumun hatirasını incitmiyeceğine emin olduğumuz bir noktayı, metinlere haşiyе yazarken daha ihtiyatlı davranmak, kâfi derecede araştırmadan hüküm vermek icab ettiğini belirtmek zorundayız. Kitabın bütün notlarını ele almadan bu babda vereceğimiz bir misâl bize, naşirin hükümlerindeki isticâli isbat edecektir; şöyle ki: *Lello'nun muhtırası* s. 71, not 72 de *«Derviş Paşa yerine sadrazâm olan Murad Paşa Belgrad'dan İstanbul'a gelinceye kadar çok kısa bir zaman kaymakamlık etmiş olduğu anlaşılan Nakkaş Hasan Paşa'nın bu vazifesinden Osmanlı tarihleri bahs etmiyor»* deniliyorsa da, naşirin ara-sıra baş vurdu-

ğunu gördüğümüz Kâtib Çelebi'nin, *Fezleke* (İstanbul, 1287, cild I, s. 281) de *«Maktûl-i Derviş Paşa ve vezaret-i Murad Paşa»* başlıklı bendde, *«Vezaret-i uzma Murad Paşa'ya tâyin olunub mühr-i hümayun kapucular kethüdası ile Belgrad'a gönderildi ve kaymakamlık vezir Nakkaş Hasan Paşa'ya verildi»* kaydı, tarihlerimizin bu meseleden pek âlâ bahs ettiğini göstermektedir. Nakkaş Hasan Paşa'nın sadaret kaymakamlığı edip etmediğini anlamak için *Fezleke*'ye kadar çıkmadan *Siell-i osmani* gibi ilk hatıra gelecek bir müracaat kitabıyla de işi halletmek mümkündür.

İngilizceden Türkçeye tercümesi hakkında söz söylemeği ehline bıraktığımız bu eserde, Orhan Burian gibi doğru dürüst türkçe yazmayı kendine derd eden biri tarafından sâdir olmasa ağza bile almaya lüzum görmiyeceğimiz bâzı şive ve tâbir müsamahalarına rastlıyoruz. Meselâ *«başının vurulmasını emr etti... Valde Sultan dâima gösdeydi»* (s. 41), *«Devletin iyiliğine çok titiz olan şeyhül-islâm»* (s. 42) cümle ve ibareleri dilimize pek uygun değil gibi geldi. Eski metinlerde idam mânasına *başını vurma* değil *boynunu vurma* tâbirinin kullanıldığını sanıyorum. *Gösde* kelimesinin tarihî mânası hatırlanınca bu kelimenin Valde Sultan hakkında kullanılması biraz *yersiz* düşüyor. Binaenaleyh, cümleyi *«Valde Sultan nüfunu dâima muhafaza ediyordu»* gibi bir şekle koymak daha muvafık görünebilirdi. Nihayet, insanın bir şeye değil, bir şey hususunda titiz olacağına göre, üçüncü ibare galiba, *devletin iyiliği*, daha doğrusu *menafi'i hususunda çok titiz olan şeyhül-islam* şeklinde olmak gerekirdi.

Küçük zühüllere ve noksanlara dâir bu kabîl ehemmiyetsiz mülahazalara

bir tarafa bırakalım. Hakikaten ciddi bir çalışma ve kuvvetli bir kültür sayesinde ortaya çıktığına asla şüphe etmediğimiz bu eser, Türkiye tarihine yeni bir me' haz kazandırmış olduğundan büyük memnunlukla karşılanmalıdır. *Henry Lello'nun muhtırası'nı* neşir gibi mühim bir hizmetten dolayı Profesör Orhan Burian'ın aziz hatırasını saygı ile anıyoruz.

M. Cavid Baysun